

TEORIJE POMAGANJA U PENALNOM SUSTAVU

Esad Zećirević
Kaznionica u Turopolju
ezecirevic@gmail.com

Sažetak: *Cilj ovog rada je da se ukaže na činjenicu da bi teorije pomaganja u penalnom sustavu trebale bi biti jedan od glavnih oslonaca u realizaciji programa rehabilitacije zatvorenika, obzirom na raznolikost psihosocijalnih i kriminoloških svojstava zatvoreničke populacije, koje je neophodno sanirati odgovarajućim terapijskim postupcima, kao preduvjet stabiliziranja zatvorenika i omogućavanja u takvim uvjetima dolaženja do izražaja efikasnije uporabe drugih metoda i postupaka u njihovom tretmanu.*

Činjenica da u tom smislu nije još uvijek dovoljno učinjeno zapravo pogoduje održavanju postojećeg stanja, što otežava nastojanja da se zatvorenike dovede u poziciju bržeg i cjelovitijeg mijenjanja u svim aspektima i pripremaju za kvalitetan život na slobodi. To je posljedica upravo organizacije i prakse u penalnim ustanovama, jer se pretežito oslanjaju na model hijerarhijskog funkcioniranja, nerijetko sklon birokratiziranju, zbog čega se, između ostalog usporavaju radikalnije promjene i kontinuirano inoviranje rada u zatvorima, a time doprinosi nepoželjnim posljedicama za zatvorenike ali i djelatne osobe, čiji je posao koncipiranje i provođenje pojedinačnog programa izvršavanja kazne zatvora.

Ključne riječi: *teorije pomaganja, penalni sustav, tretman zatvorenika, teorija izbora, realitetna terapija*

Uvod

Danas smo suočeni s činjenicom da se mnoge ustanove po svojoj organizaciji i praksi uglavnom oslanjaju na tzv. birokratski model, gdje je pomagačeva dužnost da kao djelatnik ustanove obavlja svoj posao u skladu s opisom posla i politikom i pravilima kuće, s primjesama profesionalnog modela, zasnovanog na profesionalno etičkom kodeksu, gdje su prioriteti prava i interesi korisnika, ali na način da pomagač ima moć i odlučuje što će i kako biti, dok radikalni model osobne predanosti, koji podrazumijeva da pomagač, obzirom na svoju osobnost, ideologiju, uvjerenje

i profesionalnost teži promjenama je minimalno zastupljen u neposrednoj praksi pojedinih pomagača (prema Urbanc, 2006).

Središnji prostor u kojem se odvija proces pomaganja u socijalnom radu je razgovor... (Čačinović Vogrinčić i dr., 2007), ali ne samo u socijalnom radu nego i ostalim pomagačkim institucijama, gdje stručnjak i osoba kojoj treba pomoći su sugovornici i sustvaratelji, a obzirom da se različite teorije pomaganja baziraju uglavnom na razgovoru, postaju nezaobilazan način pružanja pomoći i osobama s problemom, koje se nalaze u penalnim institucijama. Važno je istaknuti u kontekstu toga da se posredstvom teorija pomaganja, uspostavlja osobni kontakt između ljudi, oblikuje se međusobni prostor, odnosno prostor intersubjektivnosti koji je područje osjećaja, misli i spoznaja o prirodi trenutnog međusobnog odnosa, koji ljudi međusobno dijele, oni ocjenjuju implicite i eksplicite, kako dijele taj prostor koji se može i preoblikovati. Na svaki odnos i uspostavljanje osobnog kontakta gledamo kao na različite entitete koji su neprestano u odnosu suovisnosti. Suradni odnos je dogovaranje, stvaranje mogućih rješenja sa zatvorenikom, uvažavajući njegove resurse i moći. Uspostavljanje osobnog kontakta je proces koji se temelji na tehnikama razgovora, ali je još ovisniji o ispreplitanju osobnih značajki pojedinaca uključenih u proces pomoći, te međusobnim intersubjektivnim prostorom, on može biti poticaj za nove susrete i vodi prema oblikovanju emocionalne odnosne veze između zatvorenika i pomagača, što je pored zadataka i ciljeva ključni sastavni dio svakog suradnog odnosa. Suradni odnos bez osobnog ili barem službenog kontakta nije moguć.

Kako je znano, postoji čitava lepeza teorija pomaganja od psihoanalitičke, egzistencijalističke, teorije usmjerene na osobu, geštalt terapije, realitetne terapije, bihevioralne terapije, transakcijske analize, kognitivno bihevioralne, feminističke i teorije obiteljskih sistema, da spomenemo one najpoznatije, mada postoji čitav niz i drugih koje su se razvile na temelju gore spomenutih pomagačkih teorija. One nam omogućavaju upoznavanje ljudi u svim aspektima, jer... poznavati karakter čovjeka znači poznavati njegove nade, strasti, njegovu povijest, iskušenja u kojima se našao, male skice njegova života-kako im prići, kako ih dotaknuti, kako ih poučiti, jer naše nade i naša sjećanja imaju mnogo veće značenje za naš život nego što smo katkad spremni priznati (Octavia Hill, 1913-prema Urbanc, 2006).

U fokusu našeg razmatranja, u nastavku ovog rada, biti će realitetna terapija i teorija izbora, kao jedna od efikasnih teorija pomaganja u penalnom sustavu, obzirom na svoje principe, metode i tehnike kojima se zatvorenike vodi ovdje i sada u razrješavanju problema s kojima se susreću u penalnom i izvan penalnog okruženja. Razgovor, dijalog, otkrivanje, stvaranje, sudjelovanje, mijenjanje, osnaživanje, suradni odnos, individualizirani suradni plan pomoći, timski rad, zajednica i ekologija su okosnica u svakom pomagačkom radu.

U vezi s tim postavlja se i pitanje uloge intuicije, koja je sastavna komponenta svake pomagačke teorije i ako je po svojoj definiciji... čuvstveno obojeno prosudi-

vanje ili razumijevanje neke situacije, osobe ili pojave, koja nije posljedica namjernog razmišljanja, već se javlja kao spoznaja ili uvid (Petz, 2005) u svakodnevnoj pomagačkoj praksi je također prisutna, posebno u situacijama kada osjećamo da se zatvorenik prilagodio na penalne uvjete života i rada, kada osjetimo da je spreman za ozbiljnu suradnju u razrješavanju psihosocijalnih i kriminoloških problema, koji ga opterećuju, kada u određenom trenutku uviđamo da je spreman za rad na sebi i promjene kroz koje mora proći da bi se oslobodio psihosocijalnog i kriminalnog balasta, kada iznenada spoznamo da zatvorenik želi, unatoč etiketiranju u penalnoj, ali i u užoj i široj socijalnoj sredini iz koje dolazi, prihvatiti pomoć pri stvaranju takvih obrambenih mehanizama uz pomoć kojih će biti u sve manjoj frustraciji zbog svoje obilježenosti, glede sadašnjeg statusa i vrste samog kaznenog djela, kada osjetimo da je dovoljno psihosocijalno stabilan i odgovoran da ga se pušta u posjet obitelji, kada osjetimo da zapravo formalno uredno funkcionira, ali stvarno nije spreman na promjene, kada uvidimo u određenim momentima da zatvorenik u biti nije iskren sugovornik i da se predstavlja u ljepšem svjetlu od stvarnog stanja, kako bi ishodio neke dobiti za sebe i slično.

Zašto trebamo teorije pomaganja?

Obzirom da je glavna svrha izvršavanja kazne, uz čovječno postupanje i poštovanje dostojanstva osobe koja se nalazi na izdržavanju kazne zatvora, njegovo osposobljavanje za život na slobodi u skladu s zakonom i društvenim pravilima (ZIKZ, NN83/09, Zagreb), dostizanje ovog cilja korespondira samo u stanovitoj mjeri s praktičnim nastojanjima u tretmanu zatvorenika, posebno ako praksu promatramo prema postavkama Bertalanffyve teorije sustava, uz činjenicu, kada se organizacijski i u praksi, penalne ustanove uglavnom oslanjaju na hijerarhijsko birokratski model, vjerojatnije je da jedna od najvažnijih svrha kažnjavanja, koju možemo otkriti ispod površine deklariranih svrha je neki društveni red koji se mora uspostaviti prema zahtjevu i zbog interesa najmoćnijih društvenih slojeva (prema Knežević, 2008).

Sa stajališta termodinamičke teorije, zapravo povezanost sustava sa okolinom je uvjet njegova opstanka, što u penalnoj zbilji nije slučaj, jer s većom neovisnošću okoline raste njegova zatvorenost, pa prema tome i stupanj njegove potencijalne entropije. Samo od uspješne razmjene materije-energije i informacija s okolinom ovisi i mogućnost njegove održivosti.

U ovome, međutim, postoji i opasnost koja se pojavljuje kao problem u organizaciji penalnih ustanova. Svrha sustava nije shvaćena kao jedna od varijabli, nego se ispostavlja kao jedini smisao postojanja sustava, one su se odvojile od sustava kao samostalni entitet, postale najznačajnijim elementom njegove izgradnje i tako od jedne od mogućih varijabli postojanja sustava, postale njegov *raison d'être*. Kao

rezultanta ovakvog pristupa svrsi sustava javlja se unutarnja organizacija koja onda podređuje svrhu sredstvima (Knežević, 2008).

Jedna od osnovnih karakteristika ovakve organizacijske sheme, koja svrhu pretpostavlja ostalim elementima postojanja sustava, njezina "militantnost", njezin pritisak na pojedinca, neko "svaljivanje" krivice upravo na tu razinu, osobito na onog tko doživljava neuspjeh zbog konflikata uloga (a zatvorenik je tipičan primjer takvog pojedinca), onda zatvor prebacuje probleme svog funkcioniranja, svoje neuspješnosti, upravo na tog pojedinca (Knežević, 2008).

Ovakvo definiranje svrhe daje nedovoljne mogućnosti sustavu za unutarnju diferencijaciju, kako bi mogao rješavati probleme svojih odnosa sa okolinom. Sustav se unutar takve uske definicije usmjerava samo na hijerarhijske forme organizacije. Ona time postaje jedinom kičmom sistema.

Vrhovna instanca mora po tome predstavljati svrhu sustava i slijediti je kao svoju svrhu. Prva ispod nje pruža joj sredstva za tu svrhu, koja se fiksiraju za nju kao podsvrhe, za koju se dolje niže moraju osigurati podsredstva, itd., sve dok se ne dođe do kraja hijerarhije (Luhmann, 1981; prema Knežević, 2008)

Kakva je reperkusija ove situacije? Zatvorenik kao najniži stupanj u hijerarhijskoj organizaciji, postaje zapravo, paradoksalno, svrhom sustava (posljednja, najniža podsvrha u hijerarhiji), ali ujedno i njegovim sredstvom. Ako se ovakva struktura prenese na zatvoreničku supkulturu, onda u njoj dovodi do takve diferencijacije u kojoj također netko postaje podsvrhom, a sljedeći niži, sredstvom realizacije više svrhe.

Kako odnos svrha/sredstvo nije samo organizacijske prirode nego u funkcioniranju sustava ima svoje energetske i informacijske reperkusije, i kako za realizaciju neke svrhe nužno treba staviti na raspolaganje i neke energetske potencijale – sredstva, onda unutar sustava ona razina koja sljedeću koristi kao svoje sredstvo troši i njene energetske potencijale. Tako sustav zapravo u hijerarhijskoj / svrhovitosnoj organizaciji, počiva na iskorištavanju energetskih potencijala zatvorenika, ma kakvi oni bili (prema Knežević, 2008).

Postizanje kakve takve rehabilitacije kao deklariranog cilja i u kontekstu postojećeg modela organizacije i prakse penalnih ustanova moguće je korištenjem različitih penoloških metoda i tehnika u tretmanu zatvorenika, ali i različitih pomagačkih teorija, upravo zbog raznolikih psihosocijalnih i kriminoloških karakteristika zatvoreničke populacije. Od inih pomagačkih teorija koje bi trebale naći svoje mjesto u tretmanu zatvorenika svakako su najzanimljivije; Freudova psihoanalitička terapija, koja se temelji na uvidu, nesvjesnoj motivaciji i rekonstrukciji ličnosti, terapija Alfreda Adlera usmjerena na značenje, ciljeve, svrhovito ponašanje, svjesno djelovanje, pripadanje i društveni interes, egzistencijalistička terapija Frankla, Maya i Yaloma koja se bavi pitanjem što zapravo znači biti potpunim

čovjekom, koja ističe teme koje su dio ljudskog postojanja kao što su sloboda i odgovornost, tjeskoba, krivica, svijest o konačnosti, stvaranje značenja u svijetu gdje živimo i oblikovanje vlastite budućnosti aktivnim uključivanjem u proces odlučivanja, Rogersov pristup usmjeren na osobu stavlja naglasak na temeljne terapeutove stavove i uvjerenja, kvalitetu odnosa klijenta i terapeuta kao glavne odrednice ishoda terapijskog procesa, u kontekstu živog i autentičnog odnosa sa terapeutom u klijentu se oslobađa njegova razvojna snaga, Perlova geštalt terapija koja nudi širok raspon eksperimenata, kako bi pomogla klijentima u usmjeravanju na ono što sada doživljavaju, Glasserova realitetna terapija usmjerena na klijentovo trenutačno ponašanje, njegovu osobnu odgovornost za mijenjanje sebe stvaranjem jasnih planova za usvajanje novih postupaka, Lazarusova i Bandurina bihevioralna terapija usmjerena na ponašanje i poduzimanje koraka namijenjenih konkretnim promjenama – suvremeni trend u ovoj teoriji sve veću pažnju posvećuje kognitivnim činiteljima, kao važnim odrednicama ponašanja, Eelisova racionalno-emocionalna-bihevioralna i kognitivna terapija ističe kako je nužno učiti pobijati neprilagođena uvjerenja i automatske misli koji ljude vode u očaj, ovi pristupi korisni su u pomaganju ljudima da oslabe svoje pogrešne i samoporažavajuće pretpostavke i da stvore racionalnu životnu filozofiju.

Na kraju navodimo i opći pristup koji čini sistemsku perspektiva, čiji su dio feministička terapija Millerove, Enusove, Espinove i Browunove, koja ističe važnost razumijevanja pojedinca u okolini, koja utječe na njegov razvoj, da bi se čovjek mogao promijeniti najvažnije je obratiti pažnju na to kako na njegovu ličnost utječe socijalizacija njegove spolne uloge, kultura, obitelj i drugi sistemi dok obiteljska terapija sa istaknutim tvorcima Adlerom, Bowenom, Satirovom, Whitakerom i Minuchinom, temelji se na pretpostavci da je ključ promjene pojedinca razumijevanje obitelji i rad s njom (prema Corey, 2004).

Iz ovog pojednostavljenog prikaza najpoznatijih pomagačkih teorija vidljivo je da pojedinačno ili u različitim integrativnim kombinacijama nalaze svoje mjesto u penalnoj praksi i mogu doprinijeti efikasnijem ostvarenju svrhe izvršavanja kazne zatvora, odnosno mogu pospješiti procese rehabilitacije zatvorenika u svim aspektima.

Teorije pomaganja u penalnoj praksi su jedan od načina provođenja uspješnije rehabilitacije zatvorenika, kao cilja kojemu se teži u smislu individualne i generalne prevencije. Tu se zapravo radi o dvije, a ponekad i više osoba, različitih osobnih povijesti, iskustava, kompetencija koje sustvaraju svoje sudjelovanje u rješenju, što doprinosi stjecanju iskustva, poštovanja i osobnog dostojanstva, dakle, oni vode razgovor iz kojega su spremni izaći drugačiji, s novim pogledima, alternativnim rješenjima, drugačijim razumijevanjem, novim promišljanjima i novim odlukama (prema Čaćinović Vugrinčić i dr. 2007). Njihova važnost osobito se ogleda u činjenici da nam:

- Omogućuju uvid i razumijevanje smisla filozofije života svake pa tako i osobe koja se našla u psihosocijalnom problemu u penalnoj instituciji.
- One su strukturirani načini pružanja pomoći u rješavanju problema osoba s raznolikim psihosocijalnim poteškoćama u penalnoj instituciji
- Pružaju nam mogućnosti korištenja provjerenih principa, metoda i tehnika u sagledavanju prošlosti, sadašnjosti i u konstruktivnom nadilaženju psihosocijalnih problema osobe u budućnosti.
- Omogućuje nam razumijevanje i prihvaćanje ljudskog ponašanja u raznolikim situacijama pa tako i ponašanja koje su osobu dovele u sukob sa zakonom i penalnu instituciju, kao i ponašanja u samoj instituciji.
- Daju nam odgovore na pitanja o načinima organizacije i provođenja praktičnog rada s osobom u penalnoj instituciji i njegovo vođenje ka svekolikoj rehabilitaciji u psihosocijalnom, edukativnom, kulturnom, radnom i ekološkom smislu, kao preduvjetu njegove uspješne integracije u život na slobodi.
- Upućuju nas na različite procese sagledavanja i učenja novih načina mišljenja i stjecanja, kod osoba s problemima, djelotvornijih načina suočavanja s problemom u instituciji i izvan nje.
- Upućuju nas na načine efikasnog rada s pojedincem i grupom u razrješavanju psihosocijalnih problema osoba u penalnoj instituciji
- Olakšavaju nam adekvatno uključanje u procese rehabilitacije osobe s problemom u penalnoj instituciji kao i ostalih raznih činitelja od obitelji, osoba iz lokalne sredine, različitih institucija, sve do pomagača na duhovnoj razini
- Teorijama možemo poučiti i osobu s problemom, barem u domeni ključnih postavki, terapijskih ciljeva, terapijskog odnosa i terapijskih tehnika, kako bi ga se bolje motiviralo za aktivno sudjelovanje u razrješavanju vlastitog psihosocijalnog problema.
- Omogućuju nam humaniziranje odnosa i u penalnoj instituciji, a time i lakše usmjeravanje osobe s problemom na iznalaženje onih oblika pomoći i samopomoći koji će ga učiniti psihosocijalno stabilnim u zatvoreničkoj zajednici, opterećenoj raznolikim psihosocijalnim i kriminološkim atributima u negativnom smislu te riječi.
- Pomažu nam u postizanju mogućnosti sagledavanja djelotvornih oblika ponašanja, koji će dovesti do većeg zadovoljstva kod osobe u problemu, te tako i do smanjenja neprihvatljivih oblika ponašanja za društvo u cjelini.
- Pružaju mogućnost za njihovo samoizučavanje i osposobljavanje u primjeni od strane osoba u problemu, kao organiziranje fokus grupa, ali i osoba bez izraženih psihosocijalnih problema kao načina prevencije od istih.

Osnovne postavke teorije izbora i realitetne terapije

Penalna praksa fokusirana na teoriju izbora i realitetnu terapiju je model koji je osmislio dr. William Glasser 1962. godine usavršavajući ga sa svojim mnogim suradnicima do današnjeg dana.

U osnovi, teorija izbora objašnjava da smo jedina osoba koju možemo kontrolirati. Ako smo u nekakvom odnosu nezadovoljni trebamo se usmjeravati na ono što možemo učiniti kako bi smo unaprijedili odnos, a ne pokušavati mijenjati drugoga... Da bi smo to učinili potrebno je primjenjivati ono što se zove sedam skrbnih navika teorije izbora: slušanje, podržavanje, ohrabrivanje, poštivanje, vjerovanje, prihvaćanje i stalno pregovaranje o onomu o čemu se ne slažemo (prema Glasser, 2001).

Nasuprot skrbnih navika koje doprinose dobrom odnosu...sedam ubojitih navika su ponašanje izvanjske kontrole koje ... vi i vaš sugovornik eventualno primjenjujete u dijalogu zbog čega savjetovanje nužno klizi nizbrdo...ali kada iz konverzacije izbacite slijedećih sedam navika – kritiziranje, okrivljavanje, žaljenje, prigovaranje, prijetnje, kažnjavanje i potkupljivanje – vaš razgovor se značajno poboljšava i vodi poželjnom ishodu (prema Glasser i Glasser, 2009).

U biti, osobe ili klijenti u psihosocijalnom problemu, prema ovoj teoriji pomaganja, imaju osnovnu teškoću, uključeni su u nezadovoljavajući odnos ili im odnos posve nedostaje. Malo klijenata razumije da je njihov problem izabrani način postupanja, ono što znaju jest da osjećaju jaku bol ili da su nesretni, oni biraju svoje postupke kao način savladavanja frustracije izazvane nezadovoljavajućim odnosom ili zbog nepostojanja tog odnosa.

Terapija se sastoji u tome da se klijente pouči kako načiniti djelotvornije izbore, npr. ako je izabrao biti depresivan, više ne mogu govoriti – “ja sam depresivan”, nego izabrao sam biti depresivan, jer je to najbolji način izlaženja na kraj s nekom situacijom, ako ga ne zadovoljava odlučuje se na traženje boljih izbora.

Izuzetno je važno da realitetni terapeut uspostavi zadovoljavajući odnos s klijentom, zahvaljujući povjerenju klijent uči kako će prekinuti donošenje destruktivnih ili samouništavajućih odluka koje se danas pogrešno zovu “duševnim bolestima”.

Na pitanje “Što je uspješan život?!” , djelomičan odgovor je da klijent mora imati barem jedan zadovoljavajući odnos koji mu omogućava zadovoljenje uputa, zapisanih u genima, a to su osnovne potrebe. Zbog toga vjerujem da smo, osim preživljavanja koje u mnogome ovisi o našoj fiziologiji, genetski programirani da pokušamo zadovoljiti četiri psihološke potrebe: ljubav i pripadanje, moć, slobodu i zabavu. Svako je naše ponašanje naš najbolji izbor u trenutku kada odabiremo kako ćemo zadovoljiti jednu ili više potreba (prema Glasser, 2004) Znano je da mozak djeluje kao upravljački sustav, on prati naše osjećaje, kako bi odredio koliko smo uspješni u svojim cjelovitim nagonima da zadovoljimo navedene potrebe, jer kada se osjećamo loše, tada nije zadovoljena jedna ili više potreba, njih nismo svjesni,

ali želimo se osjećati dobro pa tjerani bolom, nastojimo zadovoljiti potrebe, kada su potrebe zadovoljene osjećamo ugodu.

Potrebe ne zadovoljavamo izravno, od rođenja i cijelog života pomno pratimo sve što radimo i donosi nam ugodu, ta saznanja smještena su u mozgu i nazivamo ih svijetom kvalitete, koji sadrži ljude koji su nam najbližiji i s kojima uživamo, on sadrži i stvari koje posjedujemo ili bismo to htjeli, tu je i sustav vjerovanja koji nam pričinja ugodu npr. religiozna, politička ili osobna vjerovanja.

Svijet kvalitete je srž našeg života, u njega smještamo ljude koje želimo voljeti. Klijenti koji dolaze na terapiju obično nemaju nikoga u svom svijetu kvalitete ili češće imaju nekoga s kim se ne mogu povezati na zadovoljavajući način, važno je da klijent i terapeuta stavi u svoj svijet kvalitete, jer iz odnosa s terapeutom klijenti počinju učiti kako da se približe ljudima koje trebaju.

Sve što činimo od rođenja do smrti sastoji se od ponašanja koje je potaknuto iznutra i izabrano. Naše cjelovito ponašanje uvijek je naš najbolji način da dobijemo što želimo, kako bismo zadovoljili svoje potrebe. Ponašanje je svrhovito jer je namijenjeno zatvaranju rascjepa između onoga što želimo i onoga što zamjećujemo da dobivamo.

Pojam cjelovitog ponašanja sastoji se od četiri neodvojive ali različite komponente – djelovanja, mišljenja, osjećaja i fiziologije, koji moraju pratiti sva naša djela, misli i osjećaje. Djelovanje i mišljenje biramo i oni su pokretači promjena, osjećaji i fiziologija ih prate, njih ne možemo birati osim posredno.

Realitetna terapija se ne bavi traženjem krivca, usmjerava se na ono što klijent može kontrolirati. U terapijskom procesu ne treba dugo slušati pritužbe, optuživanja i kritiziranja. Ako sve što radimo sami biramo, moramo biti odgovorni za svoje izbore, klijenta treba usmjeravati na ono što mogu izabrati da se približe ljudima koje trebaju, a uključivanje u smislene aktivnosti je dobar način. Kada se klijenti počnu dobro osjećati u odnosu na sebe, manje mu je važno birati neodgovorne postupke.

Važno je napomenuti da terapeut treba odbiti transfer u smislu kad mu klijent npr. kaže da u njemu vidi oca, majku i sl. treba mu otvoreno reći da terapeut to nije, nego je ono što jeste - terapeut.

U realitetnoj terapiji ne treba istraživati prošlost, osim u slučaju da bi se u njoj našlo nešto dobro što bi klijent mogao upotrijebiti u sadašnjosti za rješavanje problema, jer sve što možemo učiniti je promijeniti sadašnje ponašanje, prošla ne možemo mijenjati. Također, bol ili simptom nisu važni za savjetodavni proces, jer se ne mogu promijeniti dok se ne poboljšaju klijentovi odnosi s ljudima koji su mu važni.

Cilj realitetne terapije je pomoći klijentima da se povežu ili da se ponovno povežu s ljudima koje su odlučili smjestiti u svoj svijet kvalitete i podučiti ih teoriji izbora.

Jedna od glavnih funkcija realitetnog terapeuta je pomoći klijentu u iznalaženju na kraj sa sadašnjošću, klijentu se stalno postavlja pitanje: Pomaže li ti to što si izabrao približavanju ljudima koje trebaš ili uspostaviš odnos s novim ljudima? U primjeni realitetne terapije jedan od osnovnih zahtjeva je da terapeut treba klijenta slušati, kao i činjenica da klijent ne smije kontrolirati terapeuta, ali niti terapeut ne smije kontrolirati klijenta.

Proces realitetne terapije sastoji se iz dva dijela: uspostavljanje okruženja koje potiče na promjenu i primjene različitih postupaka koji vode do promjene. (prema R. Wubbolding 1998). Savjetodavni ciklus započinje istraživanjem klijentovih želja, potreba i načina opažanja, potom klijenti istražuju svoje cjelovito ponašanje i sami procjenjuju koliko su djelotvorni u dobivanju onog što žele, ako odluče isprobati nove postupke stvaraju plan, Jer klijent može kontrolirati samo sebe druge ne, tako on sebe može i mijenjati, ali druge ne. Promjena je uvijek izbor, terapeut ispituje želje, izbore klijenata, npr. nezadovoljavajući odnos sa suprugom, djecom, poslodavcem i slično. Svaka promjena unutar odnosa izaziva promjenu cijelog odnosa i klijent može izabrati da promjeni ono što čini, jer postupci koji vode promjeni temelje se na pretpostavci da su ljudi motivirani za promjenu, a motivirani su kada su uvjereni da im sadašnje ponašanje ne daje ono što žele i kada vjeruju da mogu izabrati druge postupke koji će ih približiti onome što žele. Jedan od bliskih suradnika W. Glassera, Robert Wubbolding (1990), je osmislio skup postupaka za primjenu i podučavanje realitetne terapije poznate kao ŽDPP sustav (Ž – želje i potrebe, D - djelovanje, smjer djelovanja, P – procjena, P - planiranje i posvećenost provedbi plana), pri tom se u procesu terapije od klijenta traže odgovori u osnovi na ključna pitanja kao što su – Što želiš?, Što radiš? Da li ti to pomaže? i izrada plana, uz napomenu da se na samom početku terapije s klijentom razgovara o općem smjeru njihova života uključujući i to kamo idu i kamo ih njihovi postupci vode. Uvijek treba ići nekim od općih smjerova kao što su: sretan, jak, odgovoran, u kontroli, uspješan, i u dobrim odnosima, kako bi došli do onoga što želimo, odnosno koji će nam pomoći stići tamo kamo želimo ići i biti ono što želimo biti (prema Good, 1987).

Realitetna terapija usmjerena je na osvještavanje sadašnjeg cjelokupnog ponašanja, tim procesom klijentu pomažemo da dobije što želi i stvori pozitivnu sliku o sebi. Proces stvaranja i provođenja plana omogućuje klijentu da stekne djelotvornu kontrolu nad svojim životom.

Jedna od osnovnih prednosti realitetne terapije jest njezino razmjerno kratko trajanje i činjenica da se bavi svjesnim teškoćama u ponašanju, srž terapijskog procesa su klijentova samoprocjena, plan djelovanja i posvećenost njegovoj provedbi, realitetni terapeut pomaže klijentu u istraživanju njegovog unutarnjeg inventara postupaka, misli i osjećaja, kada klijenti jednom odluče da njihova sadašnja ponašanje nije uspješno, tada je vjerojatnije da će razmotriti mogućnost stjecanja novog skupa postupaka (prema Corey, 2004).

Jedna od glavnih ograničenja realitetne terapije jest da ne ističe dovoljno ulogu sljedećih vidova savjetodavnog procesa: nesvjesnog, snage prošlosti i utjecaja traumatskih iskustava iz ranog djetinjstva, terapijske vrijednosti snova i uloge transfera (prema Corey, 2004).

Neke značajke teorije izbora i realitetne terapije za rad u penalnoj ustanovi

U segmentu prakse u penalnim ustanovama, ograničenja u primjeni realitetne terapije svode se na neuobičajeno okruženje u kojem se terapija provodi, jer je frustrirajuće i demotivirajuće, posebno kada se radi o delikatnim problemima proizašlim iz kaznenog djela, koji su za posljedicu imali dolazak u penalnu ustanovu, javnu osudu, ali i osudu u samoj zatvoreničkoj zajednici.

Koristeći u praksi postavke teorije izbora i realitetne terapije u opisanim uvjetima profesionalnog djelovanja, unatoč mnogim ograničenjima birokratskog modela koji je okosnica organizacije i realizacije programa rada penalnih ustanova, izdvajamo neke uloge i doprinose teorije izbora i realitetne terapije u smislu obogaćivanja i olakšavanja našeg svakodnevnog rada uz napomenu nekih karakteristika populacije u penalnim ustanovama i to kako slijedi:

- u penalnim ustanovama se nalazi ponajviše mladih osoba, najveći dio zatvoreničke zajednice je iz urbanih sredina, iz obitelji koje su u znatnoj mjeri opterećene psihosocijalnim problemima, dobar dio samih zatvorenika dolazi s lakšim ili težim zdravstvenim smetnjama, većina sa završenom srednjom školom a stanovit broj ih je bez radnih navika, u dobroj mjeri nesocijalizirani bez usvojenih moralnih normi, značajno su skloni rizicima s izraženom agresivnošću, u dobroj mjeri neoženjeni i bez djece, najveći dio živi s roditeljima s naglašenim poremećajem osobnosti i s vrlo naglašenom ovisnošću o alkoholu i drogama, s relativno kraćim kaznama, u znatnoj mjeri su nekritični, dobar dio je priveden na izdržavanje kazne, mnogi s ranijom osuđivanosti ili s novim kaznenim postupcima u tijeku i većina slobodno vrijeme uglavnom provodi stihijski.

Unatoč navedenim obilježjima zatvoreničke zajednice, korištenje realitetne terapije u praksi je moguće i poželjno iz sljedećih razloga:

- za zatvorenike je to interesantan pristup u razrješavanju njegovih psihosocijalnih problema,
- poučavanje o samoj teoriji izbora pomaže im da osvijeste problem koji ih opterećuje,
- tijekom savjetodavnih susreta se samomotivira za nastavak daljnjeg rada na rješavanju problema,

- savjetodavna seansa pomaže zatvoreniku da prihvati činjenicu da on sam mora samog sebe mijenjati i da to ne može učiniti nitko drugi za njega,
- u radu sa zatvorenikom na problemu dovodi ga se u poziciju da prihvati činjenicu da ni on ne može druge mijenjati,
- postupno shvaća da mora uložiti znatan napor i sam riješiti svoj problem,
- sam mora uvidjeti što želi i što radi da bi to dobio, da vidi koje su mu potrebe nezadovoljene i planirano ide u smjeru da bira različite aktivnosti i promišljanja koja će mu omogućiti da izađe iz problema,
- značajna uloga i doprinos teorije izbora i realitetne terapije u radu sa zatvorenicima ogleda se u razrješavanju problema njegove uspješne prilagodbe na penalne uvjete, ali i drugim problemima s kojima se susreće nakon prilagodbe, jer dolaskom u zatvor mnogi izabiru depresiranje, ljutnju, izolaciju, a osobit problem leži u činjenici da su lišeni slobode kao jedne od ključnih čovjekovih potreba, da im je razina moći svedena pravilima penalne ustanove na najmanju mjeru, da nemaju osobit izbor mogućnosti zadovoljavanja potrebe za zabavom, da su uskraćeni u ljubavi i pripadanju, jer su izolirani od onih s kojima su tu potrebu mogli zadovoljavati, a osjećaj ugroženosti u zatvorskoj zajednici, obzirom na karakteristike populacije, često stvara dojam da im je i samo preživljavanje ugroženo,
- rad sa zatvorenicima u ovoj fazi usmjeren je na iznalaženje u postojećim uvjetima, mogućnosti da biraju ona ponašanja koja će im smanjiti razinu frustracije i olakšati im prihvaćanje novonastale situacije, jer unatoč tome postoje mogućnosti da se bira između onoga što će ih osakažiti i omogućiti im prikladno funkcioniranje i zadovoljavanje spomenutih potreba, osobito u kasnijoj fazi kada započne kontakt s najbližima, vikend izlascima iz kaznionice u mjesto prebivališta, a u samoj kaznionici pronađe među zatvorenicima poželjne sugovornike, uključi se u različite smislene aktivnosti, radno se angažira u penalnoj ustanovi ili izvan nje i slično.
- kroz savjetodavni dijalog zatvorenika se vodi prema odgovorima na osnovna pitanja realitetne terapije: Što želi u ovoj situaciji?, Što radi ili bi mogao raditi da tu želju ili želje realizira? Da li mu to što čini pomaže u ostvarivanju njegovih želja i koncipirajući plan aktivnosti uz pomoć kojih će započeti proces razrješavanja problema koji ga opterećuju, a uvjerenje da će kroz te aktivnosti preokrenuti misaone procese, promijeniti negativne osjećaje koji su ga obuzeli i doživjeti fizičko rasterećenje, dodatno će ga motivirati da u tom smislu napravi iskorak i krene putem psihosocijalne stabilizacije kao preduvjeta za poželjno funkcioniranje u samoj instituciji ali i izvan nje. Proces stvaranja i provođenja plana omogućuje zatvoreniku da stekne djelotvornu kontrolu nad svojim životom. Na taj način mu se pomaže da se suoči sa sadašnjošću i izađe na kraj sa stvarnošću u kojoj se nalazi.

Općenito o doprinosu teorije izbora i realitetne terapije praksi penalne ustanove

Realitetna terapija i teorija izbora u stanovitoj mjeri pridonosi kvaliteti rada i olakšava obavljanje ovog odgovornog posla u penalnim ustanovama na način da probleme s kojima se susreću zatvorenici djelotvornije razrješava kroz kratkotrajne ili duže savjetodavne cikluse, ovisno o težini problema, a uz druge metode i tehnike relativno brzo se dolazi do rješenja čime se pospješuje njihova psihosocijalna stabilnost, smanjuje opterećenje zbog obilježenosti kaznenim djelom koje je počinio, posebno kad se radi o seksualnim deliktima i ubojstvima, ovisničkim problemima, deliktima počinjenim prema djeci, nasilničkim deliktima kao što su razbojstva i otmice, a obzirom da dobar dio zatvoreničke populacije karakterizira poremećaj osobnosti ili značajnije izraženi psihotični problemi, ovaj strukturirani teorijski i praktični način pomoći zatvorenicima s problemima u penalnim ustanovama doprinosi smanjenju stresa i kod djelatnih osoba u svakodnevnom radu, to tim prije ako znamo da ...dobar radni kontekst čine načela od kojih izdvajamo načelo svestrane dobiti i uspostavljanje projekta rješenja, poštujući interese svih sudionika u problemu, tzv. dogovorno rješenje, načelo kontakta (uspostavljanje kontakta sa svim sudionicima u problemu), načelo interpozicije (određivanje razine distance od ostalih sudionika), socijalno ekološko načelo (jačanje prirodne socijalne mreže -obitelj, prijatelji, srodnici, susjedi, ako mreže nema treba je uspostaviti), načelo pregovaranja o održavanju procesa oblikovanja sporazuma, ostvarivog i mogućeg dogovora, načelo sudjelovanja sa onima koji nisu neposredno uključeni u problem, ali je njihovo sudjelovanje potrebno da bi se riješio problem, načelo otvaranja problema znači podjelu moći profesionalca sa sudionicima u problemu (Čačinović Vogrinčić i dr., 2007).

Shodno tomu u svom poslu pomagači trebaju voditi računa o profesionalnim načelima od kojih izdvajamo:

- pravo zatvorenika na samoodređenje, poštivanje njegova dostojanstva, poštovanje perspektive moći, jer je zatvorenik vlasnik svojih problema i odlučuje o prihvatanju ili neprihvatanju pomoći
- usmjerenost na akciju, istraživanje, evaluiranje, zauzimanje za one skupine i pojedince koji nemaju dovoljno moći da mobiliziraju razne skupine i utječu na one koji odlučuju
- suprotstavljanje defanzivnoj praksi
- djelovanje na političkoj razini (rad na promjeni javnog mijenja i preraspodjela moći)
- poštovanje različitih vrijednosnih sustava i simbola (suprotstavljanje svakom obliku diskriminacije i iskorištavanja (prema Urbanc, 2006).

Stalno usavršavanje kao imperativ za uspješan rad

Obzirom na razinu osposobljenosti kao realitetnih savjetovatelja i značaj koji teorija izbora i realitetna terapija imaju u svakodnevnom radu, nameće se potreba stalnog praćenja literature iz ovog područja, češće susretanje s drugim realitetnim praktičarima i nastavak edukacije na višim razinama osposobljavanja kroz daljnje cikluse poučavanja u okviru HURT-a.

Barem dijelom, djelatne osobe u penalnim ustanovama, vjerojatno imaju površan uvid u osnove teorija pomaganja, ali uglavnom nisu osposobljeni za njihovo provođenje. U žiži njihovog interesa u penalnim ustanovama su i ostale teorije pomaganja, osobito interesantna je kognitivno bihevioralna terapija, međutim, preduvjet za uključivanje u edukaciju iz tog područja i drugih terapijskih područja je završeni studij psihologije ili medicine. Ono što je važno za istaknuti je činjenica da se u području realitetne terapije i teorije izbora na kojoj se bazira mogu osposobljavati različiti profili stručnjaka koji rade u penalnim ustanovama, a u njezinoj primjeni u svakodnevnom radu neophodno je prisustvo supervizora, međutim, za takvo nešto uvijek nedostaje sredstava, a ponekad nije isključen i otpor savjetovatelja takvoj vrsti stručnog "nadzora", pa su pomagači upućeni na razmjenu mišljenja s drugim realitetnim praktičarima i njihovim mentorima i edukatorima koji su ih uveli u svijet ove pomagačke teorije.

Jedno od temeljnih pitanja bitno za ulogu terapeuta tiče se važnosti terapeuta kao osobe. Obzirom da terapeuti traže od ljudi da iskreno promotre sebe i da donesu odluku o tome kako se žele promijeniti, zbog toga je ključno da i sami terapeuti budu istraživači koji svoj život drže otvorenim za istu vrstu pomnog proučavanja. Premda su terapeuti stručnjaci za teškoće življenja, oni nisu stručni za rješavanje teškoća drugih ljudi. Umjesto toga, njihova je funkcija podučiti ljude drugačijim metodama suočavanja sa životnim teškoćama, jer terapijski proces pomaže klijentima da osvijeste svoje obrasce i načine osnovne promjene životnog stila, što će promijeniti osjećaje i postupke (prema Corey, 2004).

Da bi se terapeut i klijent mogli zaista uključiti u terapijski proces, terapeut mora posjedovati određene kvalitete kao što su toplina, razumijevanje, prihvaćanje, brižnost, poštovanje klijenata, otvorenost i spremnost na izazove od strane drugih ljudi (Corey, 2004), koliko toga ima u zatvorima i da li zatvori po definiciji uništavaju takva svojstva, pitanje je koje bi trebalo pomnije izučiti.

Wubbolding i Brickel govore o slijedećim osobnim kvalitetama realitetnog terapeuta: empatiji, kompetentnosti, energiji i pozitivnom stavu prema ljudskoj prirodi, tome dodaju i profesionalne karakteristike kao što je osjećaj za paradoks i sposobnost stvaranja nove perspektive, sposobnost buđenja nade, sposobnost definiranja problema na rješiv način i sposobnost metafora, etičnost i osjetljivost za kulturalne razlike (prema Corey, 2004).

Iz navedenog slijedi da imamo obvezu kao realitetni terapeuti da svakodnevno radimo na sebi kao osobi, kako bi dostigli onu razinu potrebnih osobnih svojstava ličnosti i profesionalnih kompetencija, koje će nam omogućiti što uspješniju savjetodavnu praksu u razrješavanju inih problema u zatvoreničkoj populaciji.

Doprinosi teorije izbora i realitetne terapije kvaliteti našeg života

Koliko realitetna terapija doprinosi kvaliteti života općenito, vidljivo je u činjenici napredovanja u promjeni na bolje osobnog i profesionalnog života djelatnih osoba u penalnim institucijama, u boljem razumijevanju vlastitih i potreba drugih, u izboru djelotvornijih odluka ponašanja kojima postizemo ciljeve, u većem osobnom i profesionalnom zadovoljstvu, u mijenjanju frustracija – rjeđe se pojavljuju i kraće traju, u unapređenju odnosa s drugima, uključujući odnos sa samim sobom, u postignutoj većoj razini odgovornosti prema sebi i drugima, u uravnoteženoj razini očekivanja od svakodnevnog života, u većoj djelotvornosti, efikasnosti, dopunjavanju i promjeni svijeta kvalitete terapeuta, kao trajnom nastojanju u iznalaženju poželjnih rješenja za mnoge probleme.

Koje vještine, jake strane dolaze do izražaja prilikom korištenja realitetne terapije u praksi, vidljivo je iz efikasnijeg stvaranja odnosa s drugom osobom u kojem obje imaju priliku bolje zadovoljiti svoje potrebe i osjećati se prihvaćeno, u boljem osvještavanju važnosti aktivnog slušanja i razumijevanja druge osobe i njezinog svijeta kvalitete, u vještini stvaranja uvjeta za samoprocjenu osobe koja traži pomoć, u vještini postavljanja pitanja evaluacije želje i potreba, preispitivanje ciljeva i načina ponašanja, u sagledavanju novih mogućnosti za izbor načina o vještom pružanju potpore korisniku u planiranju promjene i praćenju promjene ponašanja u dostignutim kompetencijama za strukturirani i nestrukturirani dijalog i u vještom uočavanju, razumijevanju i dešifriranju neverbalnih poruka osobe u problemu.

Umjesto zaključka

Da bi se doprinijelo kvalitetnijem tretmanu zatvorenika u penalnom sustavu, nezabilaznim se čini, obzirom na psihosocijalne i kriminološke karakteristike zatvoreničke populacije, uvođenje u tretman i pomagačkih teorija. To pretpostavlja da se veći dio djelatnih osoba tretmana treba educirati barem za osnove neke pomagačke teorije, kako bi se rad sa zatvorenicima učinio kvalitetnijim i svrsishodnijim u smislu postizanja one razine kvalitetne rehabilitacije zatvorenika, koja će im omogućiti uspješnije uključivanje u život na slobodi, sukladno zakonskim i društvenim normama, a time i recidiv svesti na još manju razinu.

Sporadični pokušaji da se prakticiranjem tzv. malih rehabilitativnih programa poboljša tretman određenih skupina zatvorenika, nisu sustavna rješenja, pa nemaju

ni takve učinke. Čini nam se bitnim naglasiti potrebu da se penalne institucije u većoj mjeri otvore prema vanjskom okruženju, kako bi im se djelovanje učinilo transparentnijim i dobila mogućnost obostranog protoka informacija i energije, a time i dobivanja pomoći oko kvalitetnije pripreme zatvorenika za uključivanje u tokove života u društvenoj zajednici.

LITERATURA:

- Corey, G. (2004) Teorija i praksa psihološkog savjetovanja i psihoterapije, Jastrebarsko: Naklada Slap
- Čaćinović Vogrinčić, G., Možina, M., Kobal, L., Mešl, N. (2007) Stvaranje suradnog odnosa u socijalnom radu, Zagreb: Biblioteka socijalnog rada
- Glasser, W. (2004) Teorija izbora, Zagreb: Alinea
- Glasser, W. i Glasser, C. (2001) Naći se i ostati zajedno, Zagreb: Alinea
- Glasser, W. i Glasser, C. (2009) Osam lekcija za sretniji brak, Zagreb: Alinea
- Good, P. (1997) Opći smjer, Zagreb: Alineja
- Knežević M. (2008) Penologija u socijalnom radu (i socijalni rad u penologiji), Zagreb: Biblioteka socijalnog rada
- Petz, B. (2005) Psihologijskih rječnik, Jastrebarsko: Naklada Slap
- Urbanc, K. (2006) Izazovi socijalnog rada s pojedincem, Zagreb: Alinea
- Wubbolding, R. (1998) Primjena realitetne terapije, Zagreb: Alinea
- Wubbolding, R. (1998) Kako uspješno voditi ljude, Zagreb: Alinea

ASSISTANCE THEORIES IN PENAL SYSTEMS

Esad Zecirević

Summary: *The aim of this article is to highlight the fact that theories of aiding should be one of the crucial facts in the implementation of the program of rehabilitation of prisoners in the penal system. Precondition of stabilizing prisoners, because of the diversity of their psychosocial and criminological characteristics, is to rehabilitate them with the appropriate therapeutic procedures.*

The fact of missing this effect actually favours the status quo which complicates efforts to put the prisoners in a position to change their behaviour in all aspects and to be prepared for life after release. Organization and the practice in penal institutions mainly relies on a hierarchical model of functioning, often prone to bureaucracy, which is slowing the radical change and continuous innovation of work in prisons. This contributes to undesirable repercussions for inmates and staff whose job is to design and implement an individual program of execution of the prison sentence.

Key words: *theory of support, penal system, treatment of prisoners, Choice Theory, Reality Therapy*